

MODERN EDEBİYAT ELEŞTİRİSİNDE PSİKOLOJİK GÜÇ

AYDIN, Ertuğrul

KUZEY KIBRIS/NORTH CYPRUS/СЕВЕРНЫЙ КИПР

ÖZET

Her edebiyat metni ya da eseri, yazarının başkalarından farklı zihnî ve duygusal özellikleriyle bağlantılıdır. Bu yüzden, bir edebî eseri açıklamak ve yorumlamak için yazarın psikolojisini kaynak almak, esere dair bilinç eleştirisi yapmak ve buradan psikolojik bir harita çıkarmak, edebiyat eleştirisinin, disiplinler arasında kurduğu bağın gücünün artmasını sağlamaktadır.

Edebiyat eleştirisi, psikolojiden destek alırken; herhangi bir edebiyat eserinin, en başta fert olarak yazarının karakter ve ruh halinin dışa vurulması, ya da nakledilmesine bakar. Yazarın karakterini biyografik açıdan tespit etmek için onun eserini kaynak olarak almak, ya da bu yazarın diğer yazarlardan ayrılan taraflarını, bilinç yapısını tecrübe etmenin bir yolu kabul edip, mevcut esere ait özel bir okuma tarzı geliştirmek, edebiyat eleştirisinde psikolojik gücü göstermektedir.

XX. yüzyılın başlarında, psikoloji tabanlı eleştiri tipinin ön plâna çıktığını görürüz. Bu psikolojik eleştiri türü, yazarın kendini örtülü bir şekilde dışa vurma tarzı ya da yazar psikolojisine yapılan atıflarla hem dışavurumcu, hem de anlatımcı görüşten destek almaktadır.

Modern edebiyat eleştirisi, eserin görülen ya da nakledilen unsurlarını ve bunlardaki yüzeye çıkmayan anlamları, bilinç dışı belirleyicilere aktararak; bir edebiyat eserinin gerçek mesajını ve içeriğini açığa çıkarır. Aynı zamanda, bu anlatımın okuyucu üzerindeki etkilerini tespit eder. Nitekim psikolojik güç, eleştirinin, formalizm, yapısalcılık, yapı-bozuculuk gibi alan ve yöntemlerden de yararlanarak; bilinç dışı malzemenin parçalarının tek bir varlıkta birleştirilmesine de yol açar. Böylelikle, psikanalize dayalı eleştirinin takip edeceği zihnin yapıları ve dinamikler, bir edebiyat eserinde zahirdeki şema ile sanat formunu yansıtmadaki “ben psikolojisi”nin rolünü belirler.

Eleştiride ve edebiyat teorisinde, bir edebiyat eserini, bir yazarın hayatını mercek altına alarak, psiko-biyografik işleyişle, hem dış kaynaklar, hem de yazarın yayımlamış olduğu yazıları, bir özne haliyle yazarın psikolojik gelişimine ışık tutabiliriz. Psikanalizin temel kavramlarından hareketle, yazarın karakterinin şekillenmesinde bilinç dışı ve kapalı motiflerin rolünü de ortaya koyabiliriz. Bu durumda, “ben”, eserin tertibi içindeki alt ve üst ben ile realitenin koyduğu sınırların çatışan istekleri arasında psikolojik güç ve denge süreçleri de eleştirmene yol gösterir.

Eleştiride psikanalizci teoriler ve bunların modern edebiyat eleştirisine uygulanışı konusunda, psikolojinin rol ve sınırlarını tespit etmeye çalışacağız. Ayrıca, yazarın esere yansıttığı bilinç ve bilinçaltının şekillenışı ve eserin muhtevasına yansıyan psikolojik unsurların kazandırdıkları hakkında psikolojik eleştiri yöntemlerine ait ölçülerin eserin bütününe sağladıklarını ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik eleştiri, eleştiri ve psikoloji, edebiyat eleştirisinde psikoloji, eleştiride psikolojik güç, psikanalizci edebiyat eleştirisi.

Eleştiri, bir fikir ya da hükmün doğruluk veya yanlışlığını ortaya çıkararak gerçek değerini belirtir. Edebiyat ve sanat eserlerini değerlendirmenin yolu eleştiriden geçer. Psikolojik eleştiri, bir eserde, her şeyden önce, fert olarak yazarının kişilik yapısının ve ruh halinin kurguya dayalı bir biçimde dışa yansıtılmasını, aktarılmasını ele alır.

Edebiyat eseri, yazarının zihnî ve duygusal özellikleriyle karşılıklı bir ilişki içindedir. Eleştirmen, her şeyden önce, (bir) eseri, tanıtmak, açıklamak, sınıflandırmak amacıyla yola çıkar. Ancak bunları yaparken, eleştiriye esas genel kurallar dışında, eser ve yazarının psikolojisine de dikkat etmelidir. Bu durum, hem psikolojik eleştiri, hem de psikanalizci eleştirinin öne sürdükleri yaklaşımlar arasındadır. Öte yandan, eleştirmen, ele aldığı eseri bütün olarak kavrayabilmeli, kendini ön yargılardan alı koyabilmelidir. Eserdeki estetik değere yaklaşırken de, psikolojinin dışında, geniş bir “felsefî” görüşe dayanarak hareket etmelidir. Eserin okuyucu üzerinde bıraktığı etki, içtenlik, eserdeki duygu ile yazar arasındaki ilişkiyi de göz ardı etmemelidir. Bunun yanında, eleştirinin yazarın şahsına değil, bizzat eserine yapılması da önemlidir.

Edebiyat eserlerinin çeşitli fonksiyonlarını hesaba katarak; değer biçme ve analiz ederek yargılama, eleştiriye tabi tutma, bir kişiyi ya da düşüncüyü

titiz ve dikkatli incelemeye alırken; psikolojinin varlığı göz ardı edilemez. Psikolojik eleştiride, ana hatlarıyla, fert olarak yazarın kişilik yapısının ve ruh halinin kurgusal bir şekil içinde dışa vurulması ele alınır. Bu eleştiri biçimi, XIX. yüzyılın başlarında, edebiyatın daha önceki taklitçi ve faydacı görüşlerin yerini romantik anlayışın almasının bir parçası olarak dışavurumcu, anlatımcı görüşten doğmuştur. 1920’lerden itibaren, yaygın bir psikolojik edebî eleştiri tipi olarak psikanalizci eleştiriyle karşılaşırız.¹

Eleştiride, duygusalılık sonucunda varılan aceleci taraf tutmalar, eleştirmeni totaliterciliğe sevk eder. Sistemsiz ve acele varılan yargılar ise, eleştiriye güçsüzleştirir ve onun özelliğine zarar verir. Yerli yerinde ve gerektirdiği ölçütte yapılamayan eleştiriler, eksik, yaralayıcı, gelişmeye engel teşkil eden ve kalıcı olmayan bir nitelik taşır. Bu yüzden, eleştirmen getirdiği tezler açısından hazırlıklı, deneyimli ve dikkatli olmak zorundadır.

İnsanın çocukluktan başlayarak gelişme aşamalarını ele alan psikoloji ve insanî ilişkileri inceleyen sosyal psikoloji ile bir yazarın hem hayatına dair dış etmenleri hem de kendi yazılarını güvenilir deliller olarak alıp; onun psikolojik gelişimine ait saptamaları gösteren psikobiyografi kavramları, o yazarın gölgede kalan yanlarını ve kişiliğin şekillenmesine yardım eden bilinç dışı durumların açığa çıkmasına yardım eder. Bunun yanında, psikolojik eleştiri, yazardaki sosyo-psikolojik tarafların belirlenmesine fayda sağlar. Psikolojik eleştiri, bir yandan da, yazarın kişiliğini biyografik olarak saptamakla birlikte, eserini kaynak almak, onun diğer yazarlardan farklı yanlarını da ortaya çıkarır.

Psikoanalitik eleştiri, kısaca modern psikolojinin getirdiği prensiplerin edebiyat incelemelerine uyarlanmasıdır. Özellikle Sigmund Freud’un çalışmalarıyla şekillenen bu eleştiri türü, yazar ruhu ile eseri ortaya çıkarma süreçlerinin incelenmesine dayanır. Edebî eserlerdeki psikolojik görünümleri gün ışığına çıkarır. Aynı zamanda edebî eserin okuyucu üzerinde bıraktığı etkilerin psikolojik yönüne bakar.

Lucien Goldmann, “Edebiyatta Eleştiri ve Bağınazlık” adlı yazısında, “Edebî esere, akıl dışı, açıklanmayan bir olay, öbür insanlardan, günlük hayattan ayrı bir dâhinin olağan, insanların karşısına çıkan sorunların çözüm yollarının kesin, açık bir anlatımı olarak yaklaşıyorum” biçiminde bir düşünce ileri sürer. Eleştirmenin, hem yazardan, hem de okuyucudan ayrılan üstünlüklerini hatırlamamız gereken bu düşünce, eleştirinin kazandırdıkları da ispatlamış olur. Yazarın edebî esere yaklaşım biçimi ve

¹ Abrams, M. H., (1985), A glossary of literary terms. Orlando: Harcourt Brace Jovanovich, 263-268.

eleştiriye karşı tavrı, “eleştirel tutum, yalnız geçmişteki bağınazlığın devamı olan her şeyin gerçek kurtuluşunu desteklediği için değil; aynı zamanda, sonunda bağınazlığı aşmanın ve gelecekteki kurtuluşun gerçek koşullarını yaratması gerektiğinden, akılcı ve gerekli olan bağınazlığın karşısında bile, zorunluluğunu ve işlevini koruduğu için, kesinlikle gereklidir”² (Goldmann, 1969: 105) şeklinde daha da ileri bir boyuta taşınır.

Eleştirmen (münekkit ya da tenkitçi), bir eser karşısında tavrını belirlerken psikoloji bilimi ön plâna çıkar. Bu yüzden, “Eleştirmenle konusu olan sanatçı arasında psikolojik bir benzerlik vardır. Ve en güzel, en anlayışlı eleştiri örnekleri de, böyle bir yakınlı üzerine kurulmuş çalışmalardan doğuyor”³ değerlendirmesindeki eleştirmen-sanatçı-eser ve eleştiri arasındaki ilişkiyi dikkate almalıyız. Yüceltmek, var etmek, karalamak, önemsememek, seçememek eleştirmen zaafları olarak karşımıza çıkarken eleştirmenin psikolojini de göz ardı etmemeliyiz.

Psikolojiyle bağlantılı bir alan olan sosyoloji, eleştiriye, toplumdaki âdetler, sanat ve fikir kurumlarında yıpratıcı güç görevi olarak görür. Sosyolojide eleştirinin görev yapması, iyi işlemesi toplum kontrolü rolünü yerine getirmesi olarak algılanmaktadır. Aynı şekilde, kötüye kullanıldığı zaman da bazı zümrelerin elinde iktidarı ele geçirmek veya değerden düşürmek amacıyla bir silah olarak kullanıldığını işaret eder.⁴ Alman filozof Kant’ın felsefesinde, eleştiricilik, aklın ve bilgini “doğa”sını konu alan araştırma ve insanın bilgi kabiliyetini sorgulama tavrı olarak yer alır. Eleştirinin felsefede, akılcılık, doğalcılık, “bir”cilik, idealizm, pozitivizm, realizm, teori alanlarında kullanılması ise dikkatlerimizden kaçmamaktadır.⁵ Bu nedenle, septizim ve dogmatizmden sakınan Kant’ın eleştiriye felsefî açılım sağlaması anlamlıdır.

Antonio Gramsci, “Edebiyatta Eleştiri Ölçütleri” adlı yazısında, “Yeni bilgilerin biriktiğini ve kendinden sonraki bilgiler için çıkış noktası olduğunu kabul eden ‘bir tek’ ilerici hareket çizgisi açısına yerleşmek büyük hatadır.”⁶ tartışmasını açar. (Gramsci, 1968; 357). Yazara göre, çok ufukluluk, çoklu bakış açısı eserin çatı ve temasın kavramayı,

² Goldmann, L., (1969), “Edebiyatta Eleştiri ve Bağınazlık”, *Yeni Dergi*, 63, 505–514. Goldmann’ın ortaya koyduğu bu şartlar, edebiyatımızdan Ahmet Haşim’in “münekkit” konusundaki şikâyetlerini bir anlamda çözümler. Haşim’in, Goldmann’ı hatırlatan fikirleri şunlardır: “Her fikir otlağından, topal ve yaralı bir hayvan gibi, sopa ile taşla, tekme ile uzaklaştırılan münekkit hakikatte insan zekâsının en müessir hadimlerinden biridir.”, “Münekkit, her beşerî marifetin hâlâ tekemmüle muhtaç olduğunu bağırarak, her sabah, insana hayvan olmadığını hatırlatıyor.” Ahmet Haşim, (1963), “Münekkit”, *Otağ*, 7, 7.

³ Tunç, R., (1963), “Sanat Eseri Karşısında Eleştirmenin Durumu”, *Otağ*, 3, 7.

⁴ Ülken, H. Z., (1969), *Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 94.

⁵ Cevizci, A., (2000) *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: 309-313.

⁶ Gramsci, A., (1968), “Edebiyatta Eleştiri Ölçütleri”, *Yeni Dergi*, 44, 357.

geniş yansımalarla göstermektedir. Bu düşünce, bize, Stanley Edgar Hyman'ın "Modern Edebiyat Eleştirisi" başlıklı yazısında, modern eleştiriyi tenkit edişini hatırlatmaktadır. Hyman'ın, "Modern eleştiriyle uğraşanların atalarından daha zeki ya da edebiyata karşı daha uyanık oldukları söylenemez. Aslında, Aristo ve Coleridge gibi devlerin yanında hiç de görünmezler. Ama modern eleştirmenler edebiyatta bambaşka bir şey yapmaya girişmişlerdir. Bu yüzden de edebiyattan başka sonuçlar almaktadırlar. Modern eleştiriyi, kabaca ve biraz da yuvarlayarak, edebiyat incelemelerinde edebiyatla ilgili olmayan yöntemlerin ve bilgilerin düzenli bir biçimde kullanılması diye tanımlayabiliriz."⁷ (Hyman, 1968; 206).

Yazarı, genel eleştiri noktasında, su yüzüne çıkaran eserdeki şu üç ayrıntıdır:

1. Plânlama (tasarı),
2. Yazma biçimi (teknik),
3. Birleştirme (montaj).

Eserin kıymetini ölçme, tartıp biçme eleştirmenin elinde olunca, ona düşen sorumluluklar da artmaktadır. Bu nedenle, yazar kadar, eleştirmen de ön plâna çıkmaktadır. Nitekim toplum karşısında sanatçıdan çok eleştirmenin sorumluluğunun daha fazla olduğunu söyleyenler de vardır: "Hangi konuda olursa olsun eleştirmenin büyük bir etkisi vardır ilgilendiği kolun gelişme ve gerilemesinde. İsterse ilerletir bir sanatçıyı isterse balık gibi ağa sokar bırakır", "Topluma karşı sorumludur eleştirmen, bir sanatçıdan çok daha fazla."⁸ Michel Butor, eser üretme düşüncesini bile eleştiri olarak görür. Butor'a göre, "Eski eserlerde daha dikkati çekmeyen konular kullanıldığına ve bunlardan şimdiye dek alınamayan dersler alınabildiğine göre, onlarla ilgili olumlu bir fazilet eleştirisi yapacak, edebiyat tarihine yeni bir ışık tutacaktır."⁹ (Butor, 1964; 39). Demek ki, eleştiride esas olan unsurlardan biri de eserin yeni okumalarla ders çıkarma niteliğinde görebilmedir.

R. P. Blackmur ise, eleştiriyi, "kendine yeten" bir sanat olarak görür. *Elma* romanını örgü tekniklerini öne çıkararak kaleme alan Enis Batur, "Bir yapıt, önce kendi sınırları içinde kalarak okunacaksa, okunmalıysa, sonra kendisini yoğuran koşullara bağlanarak ele alınmalıdır"¹⁰ düşüncesiyle eleştirmen ve okuyuculara ilginç bir ders verir. Böylece, eseri hangi kıstaslar eşliğinde okuyacağımızın önemi çarpıcı bir biçimde

⁷ Hyman, S. E., (1968), "Modern Edebiyat Eleştirisi", *Yeni Dergi*, 48, 206.

⁸ Kürçer, A. N., (1963), "Eleştirmen Sorunu", *Otağ*, 1, 8.

⁹ Butor, M., (1964), "Her Yaratış Bir Eleştiridir", *Yeni Dergi*, 3, 39.

¹⁰ Batur, E., (2001), *Elma Örgü Teknikleri Üzerine Bir Roman Denemesi*. İstanbul: Sel Yayıncılık: 89.

ortaya çıkmaktadır. Spiller, “metin vermek istediği anlam, yalnızca yazarın anlatmaya çalıştığı, ya da yazarın geçmiş deneyimlerini değil, okuyucunun metinle buluştuğu yerdedir” derken esere biçilen ömürde, okuyucunun payını da öne çıkarır. Demek ki, yazar ve eleştirmen kadar eser üzerinde okuyucunun da etkisi vardır. Fakat bu etki yine yazarın eserini kaleme alış biçimde yatmaktadır. Yazar, okuyucunun kendinden bir şeyler ekleme ya da çoklu okumalarla yeni anlamlandırmalar vereceği bir sunum sergilemediği sürece okuyucunun esere katkısı, onda kendini bulması imkânsızlaşır. Stanley Edgar Hyman’a kulak verelim: “Eleştirmen ham madde, konu, tema olarak sanat eserlerini alır, bunlara karşılık yerine göre çok değerli şu ikinci işlevlere girişir. Okuyucunun sanat eserlerini anlamasına ve değerlendirmesine yardım etmek; yazara kendi eserlerini anlayıp değerlendirmekte yardımcı olma; tanıtarak, bir yere yerleştirerek, değişmez ölçüler koyarak sanatın ilerlemesine ve gelişmesine yardım etmek.”¹¹ Açıkça görülüyor ki, okuyucuyu da yönlendiren eleştirmendir.

Stanley Edgar Hyman, eleştiri-estetik arasındaki ilişkiyi veciz bir şekilde ifade eder. Ona göre, “Edebiyat eleştirisi bir uçta kitap tanıtma yazılarına, öte uçta da estetiğe dayanır. Kitap tanıtıcısı kitaplara az çok mal gözüyle bakar. Oysa eleştirmen kitaplarla edebiyat ya da modern terimlerle söylersek edebî bir eylem ya da davranış açısından ilgilenir. Estetikçiye tek tek kitaplara değil, soyut edebiyata bakar.”¹² Shelley, aslında fikir ve ruh arasında bir iletişim görevi gören üslûbun önemine işaret eder. “Tabiatın bittiği yerde sanat başlar.” diyen Wagner’in bu yaklaşımını, canlandırıcı (apriori) olarak sanat eserine nakledenler, bunu mutlaka bir anlatış yolu veya ifade biçimiyle ortaya koyarlar. Çünkü bir yazarın kurallar (code/şifre) etrafında, duyuş ve düşünüşünü dile yansıtması onun edasıdır. Metne yaydığı cümlelerin uzun, kısa, devrik, eksilteli, sıralı oluşu, kelime seçimi yazarın üslûbuna ruh katar.

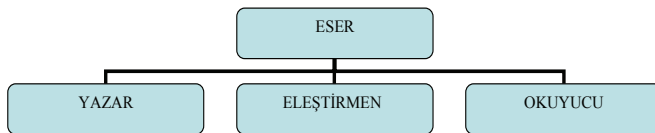
Öte yandan, her yazarın kendisine ait bir anlatım biçimi, üslubu vardır. Bu üslup da, onun karakterini yansıtmada önemli rol oynar. Yine, eserlerinde işlediği konular ve seçmiş olduğu kahramanlar onun kişiliğini yansıtır. (M. H. Abrams’tan aktaran, Moran, 2005: 133). Psikolojik eleştiri konusunda Freud başta olmak üzere, birçok yazarın düşüncesi ve tespitleri vardır. Berna Moran, Edebiyat Kuramları ve Eleştiri adlı kitabında, eleştiri türlerinden söz ederken, psikoloji merkezli eleştiriye, “Sanatçıya Dönük Eleştiri” üst başlığında, “sanatçının psikolojisi ve kişiliği” ile “psikanaliz ve eleştiri” maddeleriyle ele almaktadır. (Moran, 2005: 131-156). Esasen,

¹¹ Hyman, S. E., (1968), “Modern Edebiyat Eleştirisi”, *Yeni Dergi*, 48, 210.

¹² Hyman, S. E., (1968), “Modern Edebiyat Eleştirisi”, *Yeni Dergi*, 48, 211.

biyografik okuma metodunun, yazar kimlik psikolojisinde neleri karşımıza çıkaracağına ve bunun eleştirideki rolünün ne olacağına dikkatlerimizi çeken yazar, psikoloji ve psikanalizin getirdiklerinin, modern edebiyat eleştirisi noktasında yabana atılamayacağını ileri sürer. Yazar, bir edebiyat eserini incelemek, eserdeki sanatçı kişiliği ile eserin kendisi arasındaki bağlantıyı tespit etmek için, eseri bir gibi kullanmak ya da o eseri aydınlatmak için yazarın hayatını analiz etmek gerektiğini altını çizer. Moran'ın bu konudaki iki tespiti, hem biyografik okuma, hem de psikolojik eleştiride özel rol oynar. Bunlardan birincisi, “Yazarın hayatında yer alan olaylar, içinde yaşadığı koşullar, aile ortamı, okuduğu kitaplar, başından geçen aşklar vb. bütün bunlar yazarın kişiliğinin ve dolayısıyla eserinin iyi anlaşılması için gerekli bilgiler sayılır” yaklaşımıdır. İkincisi ise, “Yazarın kafasına ve ruhuna sızabilir ve eserin gerçek anlamını kavrar, yorumlar ve yazarın yapmak istediğini yapıp yapmadığına bakarak eserin başarı derecesini ölçebiliriz” biçiminde özetlenmiştir. (Moran, 2005: 132). M. H. Abrams, içinde yaşadığımız dönemde birçok eleştirmenin, edebiyat eserlerini tartışırken yazarın psikolojisine en azından geçici atıflarda bulunduğunun altını çizer. Öte yandan, Berna Moran gibi, bir edebiyat eserinin eleştirisinde, 1) Edebî eseri açıklayıp yorumlarken yazarının psikolojisini kaynak olarak almak, 2) Yazarın kişiliğini biyografik olarak tespit için edebî eserleri kaynak almak, 3) Edebî eseri, yazarının diğerlerinden farklı yönünü ya da bilincini bizzat tecrübe etmenin, yaşamının bir yolu olarak kendine özgü bir şekilde okuma tarzının günümüzde de geçerli olan eleştirel yaklaşımlar olduğunu belirtir.¹³

Aslında, eseri üç ayrı katmana bağlayan taraf vardır. Eser, yazarın kaleminden çıktıktan sonra, toplumun malı olmuş ve böylelikle kendisi bir anlamda dışarıda kalmıştır. Eleştirmen, kendi adına bu eserden çıkaracaklarını yine kamuoyuna, yani topluma yansıtacaktır. Okuyucunun merkezinde ise, bir “çoklu” bakış söz konusudur. Eserde buldukları kadar, kendi dünyalarından yazarın dünyasına giden yolu da keşfetmeye çalışırlar. Bu durumda da, eserin üç farklı katmana yaydığı özeleştir ve eleştiri problemi karşımıza çıkar. Eleştirmen, hem eserin dışından aldığı bilgilerle eseri aydınlatmaya çabalar, hem de eserde bulduklarıyla yazarın kişiliğini tespit etmeye çalışır. Bu her dört birimi kısaca şöyle ifade edebiliriz:

¹³ Abrams, M. H., (1985), *A Glossary of Literary Terms*. Orlando: Harcourt Brace Jovanovich, 264.

John Keble, edebî metindeki güçlü bir heyecanın, hâkim bir zevk veya duygunun bir şekilde dışa vurulmasını yazardaki “ketumluk” ve “utanç” hissine bağlar. Sanatçının iç dünyasında yer alam “ben” duygusunun açığa çıkarılmasını engelleyici güç ile kendini dışa vurmaya duyduğu ihtiyaç arasındaki çatışma ise sanat aracılığıyla çözümlenir. (Abrams, 1985: 264).

Sigmund Freud, XX. yüzyılın hemen başlarında, adına “psikanaliz” dediği dinamik bir psikoloji şekli geliştirmiş ve bunu kısa bir süre sonra da, edebiyat ve diğer birçok alan ve gelişmelerde dikkate alınacak şekilde yaygınlaştırmıştı. Freud, *Psikanalize Giriş* (1920) adlı kitabında, klasik bir psikanaliz eleştirisi de denecek konunun teorik çerçevesini, “rüyalar ve nevrotik durumlar gibi edebiyat ve diğer sanatlar da ya realitenin karşı olduğu arzulara hayal veya fanteziler kurarak erişmekten ibarettir” diye özetler. Psikanaliz uzmanının yaptığına benzer şekilde psikanalizci eleştiricinin yapacağı başlıca uygulama, eserin, bildirilen, gözüken unsurlarını bunlardaki bastırılmış anlamları oluşturan bilinç dışı belirleyicilere aktararak bir edebiyat eserinin gerçek içeriğini ortaya çıkarmak ve bu içeriğin okuyucu üzerinde bıraktığı etkilerini açıklamaktır. Freud, sanatçıların apaçık nevrozlu kişilikten kendilerini temelde ayıran özel yeteneklere sahip olduklarını da söyler. Yine, edebiyat ve sanatın, sanatçıya, rüya ve nevrozlara benzemeyen bir biçimde, gerçeklere geri dönüş yolunu açan bir fantezi tarzı olarak hizmet ettiğini belirtir.¹⁴

Psikanalizin kavramlarını, eleştirideki gibi, yazar-eser ilişkisinin tersine, okuyucu-eser ilişkisine uygulama yönteminin önemli temsilcisi Normand Holland ise, bir eseri açıklamak ve yorumlamak için yazarın kişiliğini kaynak olarak almak ve onu biyografik olarak tespit etmek ve yazarının diğer yazarlardan farklı öznel yönünü ya da bilincini bizzat tecrübe etmeyi, yaşamının bir yolu olarak kendine özgü bir şekilde okuma tarzını karşımıza çıkarır.

Edebiyat biliminde, psikanalize sıcak bakanlar, yansıtma ve savunma mekanizmalarının alımlama esnasında doğru bilginin engellenmesine karşı psikanalizin yardım edeceği düşüncesindedir.¹⁵

¹⁴ Abrams, M. H., (1985), *A Glossary of Literary terms*, Orlando: Harcourt Brace Jovanovich, 264; Moran, B., (2005), *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 149; Aytac, G., (1999), *Genel Edebiyat Bilimi*. İstanbul: Papirüs Yayınevi, 111; Bilgin, N., (2003), *Sosyal Psikoloji Sözlüğü*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 303. Freud’un edebiyat ve sanatlar üzerine psikanalizci bazı yazıları, Benjamin Nelson’ın 1958’de yayımladığı *Yaratıcılık ve Bilinç Dışı Üzerine Sigmund Freud*’da toplanmıştır. Öte yandan, Freud’un teorilerini *Psikanaliz Üzerine: Giriş Mahiyetinde Yeni Dersler* (1933) ve *Bir Psikanaliz Taslağı* (1939) adlı eserleri genel okuyucu kitlesi için açık ve canlı bir biçimde sergiler.

¹⁵ Aytac, G., (1999), *Genel Edebiyat Bilimi*. İstanbul: Papirüs Yayınevi, 112.

Freud, psikanalizle ilgili kendi yakaladığı tespitlerin birçoğunu, batı edebiyatının önemli yazarlarının edebî eserlerinin ortada olan karakter ve yan olaylarının görünmeyen yapısına uygular. Daha sonra da, Dostoyevski'nin *Karamazof Kardeşler*'i üzerine bir analiz ve Danimarkalı yazar Wilhelm Jensen'in *Gradiva* romanı üzerine bir inceleme kaleme alır. Freudçu eleştiriciler tarafından bir edebiyat eserinde, zahirdeki muhteva ile sanat formunu daha gelişmiş bir şekilde vermede “ben psikolojisi”nin rolü, “ben”in, eserin çatısı içinde alt ben, üst ben ve realitenin koyduğu sınırların çatışan istekleri arasında aracılık ederek bunları bilinçli yönetmede izlediği yol olmuştur. Modern edebiyat eleştirmenleri, eleştirileriyle ilgili görüş ve çalışmalarında, özellikle psikoloji noktasında, bir yol açıcı olduğu için Freud’a pek çok şey borçlu olmuştur.¹⁶

Öte yandan, Freud’un öğrencisi olan Carl G. Jung, olgunlaştırmış olduğu derinlik psikolojisi, “Jungcu edebiyat eleştirisi” diye bir tanımlamayı karşımıza çıkarır. Psikanalizci eleştirden temelden ayrılan bu görüş, onun “kolektif bilinç dışı” dediği noktaya ağırlık vermektedir. Jung, eser açısından gereksiz bulduğu için yazara psikanaliz uygulamaz. Ancak bu yönetimi eserin figürleri üzerinde uygular. Çünkü ona göre, yazarın kişiliğiyle meşgul olmak, eseri sınırlamaktır. Hatta yazarı değil, eleştirmeni çağının yol göstericisi olarak görür.¹⁷ Jung, edebî eserlere çeşitli kültürlerde karşımıza çıkan “mit”ler gibi, kolektif bilinç dışına ait değerlerin dışı vurulması olarak bakar. Yapısalcı ve post yapısalcı teorilerin geliştirilmesinden sonra ise, Freud’un yeniden canlanması söz konusudur. Freud’un yazılarına yakından dikkat etmek ve kendi görüş ve işlemlerinde Freud’un fikirlerini benimsemek, teorik taahhüdü ya da odaklandığı nokta bakımından Marksist, Foucauld’ya dayalı veri, Derrida’ya yakın bir yazarın eleştirisinin özellikleri de bu merkezdedir.

Jacques Lacan, Freud’un savunma mekanizmalarını, lengüistik yaklaşımla, dildeki söz sanatlarına dönüştürerek, onun rüyanın zihinde şekillenmesi çalışmaları konusundaki görüşlerini metindeki işaretler oyunu ile ilgili terimlere çevirir. Lacan’a göre, kayıp ve elde edilmesi imkânsız bir nesneye duyulan “arzu”nun idare ettiği dilin bütün anlatma, dışı vurma ve yorumlama süreçleri hareket içindedir. Öte yandan, Elizabeth Wright’ın *Psikanalizci Eleştiri: Uygulamadaki Teori* (1984) adlı kitabı, psikanalizci teoriler ve bunların edebiyat eleştirisine uygulanışı konusunda, son yıllardaki çeşitli gelişmelere yeni bir bakış olmuştur. (Abrams, 1985: 266-267). Edebiyat teorisini Wellek ise, eserin sanatçının gerçek kişiliği

¹⁶ Abrams, M. H., (1985), *A Glossary of Literary Terms*. Orlando: Harcourt Brace Jovanovich, 266.

¹⁷ Aytaç, G., (1999) Genel Edebiyat Bilimi. İstanbul: Papirüs Yayınevi, 115-116.

değil de, olmak istediği, idealize ettiği kişiyi yansıtabileceğini söyler. Bununla birlikte, metindeki yazarın arkasına saklandığı karşı-kışı ya da kaçmak istediği yaşama biçiminin anlatımının bizi karşılama ihtimalini göz önüne getirir.¹⁸ (Wellek, 1982: 67).

Sonuç

Eleştirinin zorunluluğu noktasında, özellikle yorumlayıcı eleştiri yöntemlerine başvururken psikoloji karşımıza çıkar. Bu nedenle, eleştiride eseri değerlendirirken varılacak yargılarda psikolojinin gözetilmesi gerekmektedir. Eserdeki psikolojiyi ön planda tutmak, eserin diğer yön ve özelliklerin psikolojiyle yakınlığını saptamak eserdeki psikolojik gücü ortaya çıkaracaktır. Eleştirmen, kişisel ya da objektif perspektifle, eleştirinin prensip ve yöntemlerinden hareket ederek; eseri ve onu vücuda getiren yazarın psikolojik dünyasını çözümlemeye çalışmalıdır. Öte yandan, edebiyatta, anlatım metinlerinde anlatılan olay kadar, anlatma biçimi ve yolu da önemlidir. “Her eser bir eleştiriye uygun olduğu sürece yenidir.” diyen Michel Butor’un yaklaşımında vurgulanan değer noktasında, eleştirmen, eserin üslûbunu da göz ardı etmemelidir. Edebî eser eleştirilerinde dikkat edilecek problemlerden biri olan, eleştirinin hem yararlı, hem zararlı yanlarının varlığının karşımıza çıkarılması gerekir.

KAYNAKÇA

Abrams, M. H., (1985), **A Glossary of Literary Terms**. Orlando: Harcourt Brace Jovanovich, sixth editions, 263-268.

Aytaç, G., (1999), **Genel Edebiyat Bilimi**. İstanbul: Papirüs Yayınevi, 111-117.

Batur, Enis, (2001), **Elma Örgü Teknikleri Üzerine Bir Roman Denemesi**. İstanbul: Sel Yayıncılık: 89.

Bilgin, Nuri, (2003), **Sosyal Psikoloji Sözlüğü**. İstanbul: Bağlam Yayınları, 303.

Butor, Michel, (1964), “Her Yaratış Bir Eleştiridir”, **Yeni Dergi**, 3, 39.

Cevizci, Ahmet, (2000) **Paradigma Felsefe Sözlüğü**. İstanbul: 309-313.

Goldmann, Lucien, (1969), “Edebiyatta Eleştiri ve Bağnazlık”, **Yeni Dergi**, 63, 505-514.

Gramsci, Antonia, (1968), “Edebiyatta Eleştiri Ölçütleri”, **Yeni Dergi**, 44, 357.

Haşim, Ahmet, (1963), “Münekkit”, **Otağ**, 7, 7.

Hyman, Stanley Edgar, (1968), “Modern Edebiyat Eleştirisi”, **Yeni Dergi**, 48, 206-211.

Kürçer, Ahmet Nesim, (1963), “Eleştirmen Sorunu”, **Otağ**, 1, 8.

¹⁸ Wellek, R.-Warren, A., (1982), **Edebiyat Kuramı**. İstanbul: Altın Kitaplar, 67.

Moran, Berna, (2005), **Edebiyat Kuramları ve Eleştiri**. İstanbul: İletişim Yayınları, 149.

Tunç, Rana, (1963), “ Sanat Eseri Karşısında Eleştirmenin Durumu”, **Otağ**, 3, 7.

Ülken, Hilmi Ziya, (1969), **Sosyoloji Sözlüğü**. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 94.

Wellek, Renne-Warren, Austin, (1982), **Edebiyat Kuramı**. İstanbul: Altın Kitaplar, 67.

